

KIRGIZİSTAN'DA CEDİTÇİLERİN EĞİTİM ALANINDAKİ FAALİYETLERİ

Mederbek Kadyrov*

Öz

Kazan-Tatar bölgesinde ortaya çıkan Ceditçilik hareketinin bir parçası olan cedit okulları Kırgızistan topraklarında da açılmıştır. Ders müfredatında dini derslerin yanı sıra dünyevi dersleri de bulunduran ve kısa zaman zarfında okuma-yazmayı öğreten cedit okulları Kırgızlar tarafından büyük ilgiyle karşılanmıştır. XX. asrın başlarındaki Kırgız aydınlarının birçoğu bu okullardan eğitim almıştır. Bu makalede Kırgızistan'daki cedit okulları ve Kırgız Ceditçilerinin eğitim alanındaki faaliyetleri incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Usul-i cedit, Cedit okulları, Ceditçilik, Kırgız Ceditçileri, Kırgızistan.

Abstract

The Activities of the Jadidists in the Educational Sphere in Kyrgyzstan.

The jadid schools, a part of Jadid movement that emerged in the Kazan-Tatar region, have also been established in Kyrgyzstan. The jadid schools containing courses on religion and humanities in their curriculum, taught the people to read and to write in a short period of time. The schools had a great recognition and prestige among the Kyrgyz. Most of the Kyrgyz intellectuals of the early XX century were educated in those schools. This article analyzes the jadid schools and the activities of the Kyrgyz Jadidists in the educational sphere in Kyrgyzstan.

Key words: usul-i jadid, jadid schools, Jadidism, Kyrgyz Jadidists, Kyrgyzstan.

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Mezhepleri Tarihi ABD Doktora Öğrencisi, mederbek83@gmail.com

CEDİTÇİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI ve TANIMI

Batı düşüncesindeki hareketliliğin sonucu ortaya farklı fikirlerin çıkması ve İslam dünyasında yaşanan olumsuzluklar Müslüman düşüncülerini yenilik ve değişim arayışlarına yönelten en önemli etkenlerden biri olmuştur. Müslüman aydınlar, içinde bulunduğu duruma nasıl gelindiği, bu durumdan çıkış yolları ve İslami ilimlerin tekrardan toplumu yönlendirmesi gerektiği üzerinde durmuşlardır (Özervarlı 1998: 45-46). Yenilik arayışlarında Batı düşüncesindeki değişimlerin yanı sıra, Batı toplumunun İslam toplumlarının her açıdan önüne geçmesi, âlimlerin eğitim sisteminde ve İslami ilimleri anlama ve hayata aktarmada yaşanan eksiklikleri bu geri kalmışlığın nedeni olarak görmeleri etkili olmuştur.

Rusya Müslümanlarının cehalet ve taassup yüzünden Rus sömürüsüne maruz kaldıkları kanaatine varan aydınlar, bu sorunları aşmak için çeşitli yöntem arayışları içine girmişlerdir. XIX. yüzyıldan itibaren Tatar-Kazan bölgesinde görülmeye başlayan Ceditçilik hareketinin mensupları “İslam’ı ve mevcut geleneği içinde buldukları zaman diliminde, yaşadıkları coğrafya ve şartlarda yeniden değerlendirilmesi” gerektiğini savunmuşlardır (Maraş 2002: 36). Dini düşüncenin yenilenmesi için önce eğitim kurumlarının yenilenmesi gerekiyordu (Maraş 2002: 38). Bu bağlamda İsmail Gaspıralı’nın (1851-1914) 1884’te açtığı ilk Cedit okuluyla İdil bölgesi ve Türkistan’da XIX. yüzyılın ortalarında başlayan Ceditçilik hareketi hız kazanmıştır. Ceditçilik fikri ve bu hareketin bir parçası olan usul-i cedit okullarının yayılmasında Gaspıralı’nın çıkarttığı *Tercüman* gazetesi de çok etkili olmuştur (Nadir 1999: 44). Kısa bir süre sonra da bu hareket, Münevver Karı (1878-1931), Mahmud Hoca Behbudi (1975-1919) gibi Türkistanlı Ceditçilerin yeni usuldeki okulları açmasıyla Türkistan’da yayılmaya başladı.

Sovyet dönemi araştırmacılar Ceditçileri genelde milliyetçilik, pan-İslamcılık, pan-Türkçülük ideolojilerini propaganda yapan ihtilal karşıtı burjuvanın temsilcileri olarak değerlendirmeye çalıştılar. Örneğin, Ceditçiliğin Kırgızistan’daki faaliyetlerini araştıran Çukubayev tüm Türkistan’da olduğu gibi Kırgızistan’daki cedit mektepleri de milliyetçi ideolojilerin kaynağı olduğunu belirtir (Çukubayev 1967: 66). Sovyet döneminde yazılan diğer bir araştırmada genelde Tatar asıllı öğretmenlerin görev yaptığı cedit mekteplerinde derslere ikincil derecede önem verildiği, esas halk arasında pan-İslamcılık ve pan-Türkçülük fikirlerini yaymakla meşgul oldukları, amaçlarının ise Orta Asya’yı Rusya’nın yönetiminden çıkarıp Türklere vermek olduğu üzerinde

durulur (Aytbayev 1957: 129). Vahidov ise Ceditçilerin ahlaki, dini ve toplumsal söylemlerini ve vaatlerini onların ihtilal karşıtı eğilimlerini gizlemek için kullandıkları araç olarak görür (Vahidov 1979: 69). Sovyet ihtilaline kadarki Kırgızistan'da bulunan mektep-medreselerini araştıran Aytmambetov, Ceditçileri pan-İslamcılık ve pan-Türkçülük fikirlerinin ocağı olan yeni usul eğitim kurumlarını yaygınlaştırmak için çabalayan ve yeniden oluşma aşamasında olan milli burjuvanın temsilcileri olarak tanımlar (Aytmambetov 1961: 33).

Stalin'in terörüne kurban giden milliyetçi-komünist Turar Rıskulov (1894-1938) cedit okullarından eğitim alan yerli aydınların Türkçülük ve İslam ideolojilerini kendilerine sindirerek Türkistan'a özerklik alabilmek için büyük çaba gösterdiklerinin altını çizmektedir (Rıskulov 1984: 259).

Yukarıda değindiğimiz tanımlar Sovyet döneminde yapılan araştırmaların tümünün ortak özelliği olmuştur. Ancak 1990 sonrası Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte tarihi tekrar değerlendirme çabaları başlamıştır. Bu dönemde yapılan araştırmalarda bir takım yeni şeyler gün ışığına çıkarılmaya başlamıştır.

Kırgız tarihçisi Kurmanov, yerli aydınların Çarlık Rusya'nın sömürge-sine karşı duruş sergileyip, ihtilal sırasında özerklik elde edebilmek için büyük çabalar gösterdiğine değinir (Kurmanov 2005: 9). Aynı şekilde Gafarov, Ceditçileri Türkistan halklarının geri kalmışlığı, durgunluğu, eğitimsizliği vs. toplumsal sorunlara karşı dini yenilenme yoluyla çabalar arayan aydınlar olarak nitelemektedir (Gafarov 2013: 3). Güngör'e göre Türkistan aydınlarının çoğunluğunun desteklediği Ceditçilik, ilk önce kültürel bir yenileşme hareketi olarak ortaya çıkmış ve daha sonra içine Türkistan halkının ortak değerlerini oluşturan İslam-Türk temalarını alması sonucu siyasi yönü, kültürel yönünden daha ağır basan bir yenilik hareketi halini almıştır (Güngör 2008: 129).

Yukarıda verdiğimiz tanımlardan hareketle Ceditçiliği ilk başlarda dini konulardan başlayıp eğitim alanına taşınan, daha sonra siyasi yönü öne çıkan milli ve dini değerlere dayalı hayatın bütün alanlarını kapsayan bir toplumsal hareket olarak değerlendirmek hiç de yanlış olmayacaktır.

İlk adımda sosyal düzeni değiştirmenin yanı sıra toplumun manevi yaşamını ıslah etmeye, yenilemeye, bunun yolunu da geleneksel din anlayışının yenilenmesinde bulan Ceditçiler, yeni usule göre eğitim veren okulları açıp, gazete, dergi ve dünyevi ilimlere ait ders kitaplarını yayınlamaya başladılar.

Gelişen ülkelerin bilim ve teknolojisini öğrenerek uygulamanın zaruretini fark edip, eğitim yoluyla manevi hayatı yenileyerek ve zenginleştirerek milli kimlik anlayışının halk arasında doğmasına zemin hazırladılar. Ceditçilik hareketinin mensupları amaçlarına ulaşabilmek için dini derslerin yanı sıra dünyevi ilimlerin de okutulmasında ısrarlı idiler.

O dönemindeki Türkistan halkının eğitim seviyesi ile ilgili V. Nalivkin (1900: 235) aşağıdaki değerlendirmede bulunmuştur: “halkın günlük hayatına baktığımızda, mekteplerin sayısına kıyasla, halk arasında okuma-yazma bilmeyenlerin sayısı çok fazla.” Bu değerlendirmeden anlaşılacağı üzere öğretim programı eski usulde olan medreselerden mezun olanların eğitim düzeyi yetersiz kalıyordu.

Bunun için öncelikli olarak eğitim kurumlarının ıslah edilmesi gerekiyordu. Gaspıralı’nın geliştirdiği “usul-i savtiye” (fonetik usul) ile kısa zaman zarfında öğrencilere okumayı öğretmeyi hedeflemiştir. Ana dilde eğitime ağırlık veren cedit okullarının esas amacı sadece okuma-yazmayı öğretmekle kalmayıp, Müslüman çocukları dini ve milli değerler çerçevesinde yetiştirmek olmuştur.

Gaspıralı’nın usul-i cedit programı ilk defa Bahçesaray’da uygulanmaya konularak kısa zaman zarfında öğrencilere okuma-yazma öğreterek başarılı olmuştur. Kırım’da başlayan eğitim sistemindeki reform çok geçmeden Türkistan’a da ulaşmıştır.

Usul-i cedit mektepleri 1890’dan itibaren Fergana Vadisi’nin çeşitli şehirlerinde açılmıştı. Bu mekteplerin açılmasında İsmail Gaspıralı’nın çabaları göz ardı edilemez. Ayrıca Kırgızistan’ın Karakol şehrinde açılan bir mektep de onun ismini taşıyordu. 1910- 1915 yılları arasında Türkistan Genel Valiliği’nde 100 kadar, Buhara Emirliği’nde 57 cedit mektepleri açıldı. 1918 senesinin ikinci yarısında Orta Asya topraklarında toplam 328 yeni usulde eğitim veren kurumlar bulunuyordu (Bendrikov 1960: 260-262).

Dini ve eğitimde yenilenme ile başlayıp daha sonra siyasi arenada da kendini gösteren, sonuç olarak hayatın bütün alanlarını kapsayan fikri akıma dönüşen Ceditçilik cereyanına Kırgız Ceditçileri de kendi halkının geleceği için endişe duyarak aktif bir şekilde katılmıştır.

KIRGIZİSTAN'DA CEDİT MEKTEPLERİ

Kırgızistan'da Cedit okullarının açılmasında Tatar öğretmenlerin emeği büyüktür. (Devlet 1999: 147). Ders müfredatında dini ve dünyevi dersleri bulduran ve kısa zaman zarfında okuma-yazmayı öğreten cedit okulları Kırgız halkı tarafından büyük itibar ile karşılanmıştır. O dönemde yaşamış olan Kırgız tarihçisi Osmonaalı Sıdık Uulu'nun (1875-1942) *Tarihi Kırgız Şadmaniya* (Sıdıkov 1914: 46-49) kitabında yer alan aşağıdaki bilgileri okuduktan sonra bu okulların önemi daha iyi bir şekilde anlaşılacaktır:

“o döneme kadar öğrenciler Hoca Hafız¹ ve Çaar Kitep² okup, ancak anlamını bilmeden eğitimlerini tamamlıyorlardı. Muhammed Ali adlı hocanın gelmesi ile eğitim işlerinde ilerleme görüldü. Hatta dağ başındaki çobanlar bile okumaya başladılar. Daha sonra Şabdan Baatır Çar Ağaç'lı Cemaleddin Karı'yı (Hafız'ı) çağırıp, 1000 som başlık parasını ödeyerek evlendirdi ve birkaç sene yanında tuttu. Bir harfin nasıl bir sırsı, nasıl bir sıfatı olduğunu herkes anlatabilecek seviyeye kadar yükseldi. Eğitim işlerindeki bu gelişme yaklaşık on senedir devam ediyor... Kırgızlar arasından hafızlar çıkmaya başladı... Tarih, coğrafi, hesap ilimi, usul-i cedit bu şahısla başladı. Öğretmenlerin emri marufu üzerine çocuklarımız büyük şehirlere gitmeye başladılar, aralarından tarih yazanlar oldu. Ufa şehrine gidip “medrese Aliya/Galiye”den mezun olanlar da vardı. Ayrıca maaş bağlayıp büyük şehirlere öğretmen aldırılanlar da çıkmaya başladı.”

Cedit okullarının açılmasıyla Kırgızlar arasında okula gidenlerin sayısında bayağı artış görülmüştür. Kırgızların çocuklarını okutmaya yönelmeleri, bu yönelişin de kendi iç ihtiyaçlarının ve dış tesirlerin zorlamasıyla yavaş yavaş

1 Sufi kimliğiyle bilinen şair Hoca Şemsuddin Muhammed Hafız Şirazi'nin (1325—1389/1390) eserlerine kısaca *Hoca Hafız* deniliyordu. Onun eserleri XV. asırdan itibaren Orta Asya'daki medreselerin neredeyse tamamında ders kitabı olarak okutuluyordu. Bkz.: Ostroumov, N., P., “Musulmanskiye maktabı i russko-tuzemniye şkoli v Turkestanskom kraye”, *Jurnal Ministerstva Narodnago Prosvetşeniya*, Senatskaya Tipografiya, Sankt-Peterburg, 1906, s. 134-135; Aytmambetov, a.g.e., s. 18

2 Farsça “Dört Kitap” anlamına gelen Çaar Kitapta (Çor Kitob) Hanefi fihhına göre İslam'ın farzları (Namaz, Zekat, Oruç, Hac) anlatılmıştır. Çaar Kitap Orta Asya'daki medreselerde ders kitabı olarak kullanılıyordu. Bkz.: Ostroumov, a.g.m., s. 136; Aytmambetov, a.g.e., s. 18

bir gelenek hâlinde yerleşmeye başlaması zaman içerisinde oluşan tabii bir süreçti. Ceditçiler de bu süreci hızlandırdılar.

Cedit mekteplerinin ders müfredatına bakacak olursak, 1902’de Kırgızistan’ın güney bölgesindeki Tokmok şehrinde açılan Ekbaliya medresesinin eğitim programı aşağıdaki şekilde idi:

1.sınıf, bir senelik olan bu sınıfta meşhur Tatar Ceditçisi Hadi Maksudi (1868-1941) tarafından kaleme alınan *Muallim Evvel* ve *Muallim Sani* kitaplarından yararlanılarak okuma ve yazma öğretiliyordu. Daha sonra Rızaeddin Fahreddin’in (1859-1936) *Terbiyeli Çocuk* kitabı, *İbadat İslamiyya* kitabı ve 100’e kadar sayılar öğretiliyordu.

2.sınıf, bir senelik olan 2.sınıfta İslam akidesi, harekeler ile yazma, aritmetik ve dört işlem (1000’e kadar ve ondan sonraki sayıları bölme, çarpma, eksi ve artı), anadil (kıraat-ı Türki) dersi (Zubairov’un *Raabar-i Sibyan* kitabı temel alınarak) okutuluyordu. Ayrıca bu sınıfta Peygamberler Tarihi, Tecvit ve Coğrafyaya Giriş dersleri vardı.

3.sınıf, diğer sınıflardan farklı olarak 3.sınıfta öğrenciler iki sene okuyorlardı. Bu sınıfın müfredatı imla kurallarına uygun şekilde yazma, Kuran’ı Kerim tecvidi, Zarureti Diniye, İslam Tarihi, Arap Dili, Coğrafya, Mantık, Üslupbilim, Arap Edebiyatı, Aritmetik, Geometri ve Sağlık (Hifzu Sıha) derslerinden oluşuyordu (Aytmambetov 1961: 40-41; Kubatova 2012: 146-147). 1914 senesinde medresenin eğitim programı değiştirilerek Anatomi, Rusya’nın Coğrafyası vb. dersler ilave edilmiştir (Kubatova 2012: 147).

Pişpek’te 1912’de açılan kız okulunun ders müfredatı aynı olup, Ufa ve Kazan’daki cedit medreselerinden mezun olan Tatar bayanlar derslere giriyordu. Kız okulunda ek olarak el sanatları dersi vardı (Aytmambetov 1961: 42).

1901’den itibaren yeni usule geçen Karakol şehrindeki Tatar camisinin bünyesindeki erkekler medresesinin eğitim programı “Ekbaliye” medresesinin müfredatından farklıydı. Bu okulun eğitim süresi dört yıllık olup, temel dini bilgiler, itikat, tarih, coğrafya ve aritmetik olmak üzere dört dersten oluşuyordu (Aytmambetov 1961: 42).

Eğitim metodunu geliştirmek ve bütün okullar için aynı ders programını hazırlamak amacıyla 1912 yılında Pişpek’te cedit okulları öğretmenlerinin toplantısı gerçekleştirilmiştir. Toplantıda usul-i cedit mekteplerinde eğitim-öğretimin yeni metodu, bütün mektepler için aynı ders müfredatını hazırlamanın

yanı sıra çocukları milli ve dini değerler çerçevesinde yetiştirme sorunları ele alınmıştır (Bogdanova 1946: 125).

Cedit mekteplerinin arasında en göze çarpanı da Şabdan Cantayev'in (1839-1912) medresesi olmuştur. Bu medresede yaklaşık 300 çocuk eğitim almıştır. Şabdan'ın medresesinde okuyan ve daha sonra Sovyet okullarında öğretmenlik yapan Abdırayım Çünkeleyev medreseyle ilgili aşağıdaki bilgileri aktarmaktadır (Dcumanaliyev vd. 2009: 261):

“1908 senesinde Kemin'e Ufa şehrinden medrese eğitimini tamamlayan iki genç öğretmen geldi. Onların biri Tatar, diğeri Kazak idi. Eğitime susayan 300 küsur çocuk, o öğretmenler usul-i cedite göre okutacaklarını duyduk ve toplandık. Okul binası yoktu, bir grupta 10 kişi olmak üzere her grup birer çadır diktik ve aşçı kiralayıp çadırlarda yattık. Bize beş-altı oda verdiler, önümüze tahtadan masa koydular, altımıza da saman döşedik. Öğretmenler çocukları eğitim seviyesine göre beş sınıfa ayırdılar ve din dersleriyle beraber matematik, coğrafya derslerini de veriyorlardı. Haritayı (yerküresi) ilk defa o zaman gördük. Bu iki öğretmen beden eğitiminde oyunlar oynatıp, koro ile şarkılar söylettirirdi. Önceden anlamadığımız Arapça dersleri yerine kendi ana dilimizde eğitim görme imkanı bulduk...”

Ayrıca Şabdan Baatır'ın kendi çocukları da yeni usulde eğitim almışlardır. Bir oğlu Samüdün Semerkant'ta, diğeri oğlu Kemel ise Ufa'daki Galiye medresesinde okumuştur (Ala Too dergisi 1992: 26-27).

Yeni açılan cedit okullarının yanı sıra usul-i kadime, yani eski usule göre eğitim veren bazı medreseler de yeni usule geçmiştir. Örneğin, Karakol şehrindeki Tatar camisinin bünyesindeki erkekler medresesi 1901'den itibaren (Aytmambetov 1961: 42; Kubatova 2012: 149), Pişkek'teki (Bişkek) Tatar camisindeki medrese ise 1902 yılından itibaren yeni usulde eğitim vermeye başlamıştır (Aytmambetov 1961: 41).

Kırgızistan'da faaliyet gösteren cedit okullarının dağılımına baktığımızda, %90'a yakınının ülkenin kuzey bölgesinde olduğunu görürüz. Bunun nedeni, ülkenin güneyinin, kuzeyine kıyasla İslam'a erken girmeleri, dolayısıyla usul-i kadime göre eğitim veren medreselerin yaygın olması ve Kadimcilerin sert tepkileriyle açıklanabilir.

İlk başlarda cedit okullarının açılmasına izin veren Çarlık yönetimi, eğitimin yaygınlaşmasıyla sömürü altında bulunan halkın milli ve dini bilincini uyandıracak ve bunun kendilerinin çıkarlarıyla örtüşmediğini düşünerek okullara şüpheyle yaklaşmaya başlamıştır. Ceditçilerin çabalarıyla Rusya Müslümanları kendi aydınlarını yetiştirmeye başlamıştı ve siyasi hayata doğru adım atmaya hazırlanmaktaydı (Devlet 1999: 55). Özellikle de 1905'teki I. Rus İhtilali'nde Ceditçilerin muhalefetten yana tavır almasıyla Ceditçiler sıkı takibe maruz kalmışlardır. 1908'de Türkistan Valiliğini denetlemeye giden senatör Palen'in (1909: 133) Cedit okullarının bölgede yayılmasıyla ilgili Türkistan Valiliğinin haberinin olmadığına dair raporunun ardından cedit okulları takibe alınarak, yeni okulların açılması zorlaştırılmıştır. Çarlık Rusya'nın Türkistan Genel Valisi Samsonov 12 Ocak 1912'de cedit okullarıyla ilgili aşağıdaki kararları almıştır:

1. Yeni usulde eğitim veren okullar yönetimin izniyle açılır;
2. Yeni açılan okullarda yerli öğretmenlerin görev almasına ve öğrenciler ile aynı kabileden olmasına dikkat edilmeli;
3. Bu tür okullarda (cedit okullarında) Rus dilinin okutulması önerilir;
4. Bu tür okulları açmak isteyen cemaat veya bireyler, eğitim müfredatı, ders kitapları ve kimler tarafından okutulacağını açık bir şekilde göstermelidirler;
5. Bütün cedit okulları yukarıda belirtilen şartları yerine getirmekle yükümlüdür (Bahruşina, S. vd. 1947: 329; Aytmambetov 1961: 39).

Bu kararların sonucunda Türkistan'da birçok cedit okulu faaliyetini durdurmak zorunda bırakılmıştır. Elbette bu süreçten Kırgızistan'daki cedit okulları da etkilenmiştir. Kırgız köylerindeki cedit okulları, devrimci örgütler gibi takibe alınmıştır (Abdrahmanov 1991: 226).

I. Dünya Savaşı sırasında Çar yönetiminin yerli halktan asker almasıyla başlayan ayaklanma (1916) sırasında Kırgızistan'da faaliyet gösteren birçok cedit okulu isyanla ilişkilendirilerek Rus askerleri tarafından yakılmıştır (Aytmambetov 1961: 44; Kubatova 2012: 133).

1917 senesine kadar Türkistan'da 100 kadar cedit mektepleri faaliyet gösterdiği, bu okullarda 4000 kadar öğrencinin eğitim gördüğü bilinmektedir (Aunasova 2002: 72). Elimizdeki verilere göre bu mekteplerin 30'a yakını Kırgızistan'da bulunuyordu (Kubatova 2012: 149). O dönemde Türkistan Genel Valiliğinde bulunan cedit mekteplerinin yaklaşık üçte birinin Kırgızistan'da olması, ceditçilerin Kırgız topraklarında aktif bir şekilde faaliyette bulunduğu ve bunların halk tarafından da ilgiyle karşılandığı anlamına gelmektedir.

Bolşevik İhtilali'nden (1918) sonra bir süreliğine faaliyet gösteren cedit okulları, 1924'ten itibaren diğer dini kurumlarla birlikte kapatılmıştır. Genç nesli milli ve dini değerler çerçevesinde yetiştirmeyi hedefleyen cedit okullarının Sovyet ideolojisi ile örtüşmesi mümkün değildi.

KIRGIZ CEDİTÇİLERİNİN EĞİTİM ALANINDAKİ FAALİYETLERİ

Cedit okulları meyvesini vermeye başlamasıyla, Kırgızlar arasında entelektüel bir aydınlanma süreci başlamıştır. Yeni modeldeki okullarda eğitim çağın taleplerine cevap vermekteydi. Bu okulların mezunları daha sonra Kırgız halkının aydınlanmasına büyük katkıda bulunmuşlardır. Bolşevik ihtilaline kadar mektepler açarak ders veren Ceditçiler, Sovyet yönetiminin ilk yıllarında da faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu bağlamda öncelikli olarak Kırgız dilinin gramerini oluşturmak için çok çaba sarf etmişlerdir.

1910-1913 seneleri arasında Orenburg'daki Hüseyiniye ve Ufa'daki Galiye medreselerinde eğitim alan Eşenaalı Arabayev (1882-1933) eğitim konusundaki paha biçilemez çalışmalarıyla tarihe adını yazdırmıştır. O, Arap harflerinden oluşan ilk Kırgız alfabesini müellifdir. Henüz medrese öğrencisiyken Kazak öğrencilerden Hafis Sarsekeyev'le beraber Kırgız ve Kazak çocuklar için Arap harflerini kullanarak yazdıkları okuma kitabı *Alifba yaki Töte Okuu* (Alfabe yahut Kolay Okuma) 1911'de Ufa'daki Şark Basımında basılmıştır. Harflerin yazılış şekillerini içeren 1912'de *Cazuu Örnekleri (Yazı Örnekleri)* kitabı yayınlanmıştır. Okuma-yazmayı kolay ve hızlı bir şekilde öğrettiği için bu kitaplar Kırgız ve Kazak'lar arasında büyük ilgi toplamıştır. 1924'te *Kırgız Alipesi* (Kırgız Elifbası) kitabını hazırlayarak Taşkent'te yayınlamıştır. Kitabın baş sözünde "bir millet kendine özgü dili olmadan millet olamaz. Kendi yazı dili olmayan milletin bilgi ve medeniyetten yoksun kalacağında şüphe yoktur... genç nesle ana dilindeki kitaplarla mekteplerde

eğitim verilmesi lazım” (Arabayev 1924:1) ibareleri, yazarın kendi halkının eğitimine ne derece önem verdiği bir göstergesidir. Arabayev’in bu eserleri modern Kırgız dilinin oluşumunun zeminini hazırlamıştır. Ayrıca *Erkin Too* adıyla ilk Kırgız gazetesinin yayınlanmasındaki çabaları da kayda değerdir. Sovyetler döneminde birçok önemli görevlerde bulunan Arabayev, özellikle eğitim alanında birçok çalışmalar yapmıştır (Abdirahmanov vd. 2013: 240-242).

Arabayev 1933 senesinde Sovyet karşıtı Sosyal Turan Partisi’nin üyesi, pan-Türkçülük ve pan-İslamcılık başta olmak üzere toplamda 11 suçlamayla tutuklanarak Taşkent’te hapse atılmış ve orada vefat etmiştir (Asanov 2003: 17).

Ceditçiliğin bir diğer önemli temsilcisi olan Osmonaalı Sıdıkov (1875-1940-42) da Arabaev gibi Ufa’daki Galiye medresesinde eğitim almıştır. O, hem Çarlık dönemi hem de Sovyet döneminde öğretmenlik yapmıştır. Sıdıkov’un Kırgız sözlü şecerelerinin halk ağzından toplanmış birinci Kırgız şecere/tarih kitabı özelliği taşıyan eserlerinden *Muhtasar Tarihi Kırgızıya* 1913 yılında yayınlanmıştır. Bu eserin genişletilmiş hali olan *Tarih-i Kırgız Şadmaniye* kitabı da 1914’te basılmıştır. Bu çalışmalarıyla ile Osmonaalı Sıdıkov Kırgızların ilk modern tarihçisi olmuştur (Güngör 2014: 3).

Sıdıkov da diğerleri gibi Sovyet karşıtı olmakla suçlanarak 1930’da veya 1933’te tutuklanmıştır. Taşkent’e cezaevine gönderildiği sırada yanındaki askeri öldürerek kaçmayı başaran Sıdıkov Doğu Türkistan’a gitmiştir. Orada da mektep açarak öğretmenlik ile uğraşmıştır. 1940 veya 1942 senesinde hastalanarak vefat etmiştir.

Konuyla ilgili olarak Kasım Tınıstanov’un (1901-1938) ismini zikretmeden geçemeyiz. Kırgız dili ile ilgili birçok kitap ve makaleleri kaleme alan Tınıstanov’un özellikle “harf devriminde” emeği büyüktür. O, Arap harflerinden Latin harflerine geçmeyi dinden uzaklaştırmanın bir aracı olarak görmüştür. 1925’te Latin harflerini temel alarak Kırgız alfabesini oluşturmuştur. Alfabeği Arap harfleriyle değil Latin harfleriyle oluşturduğunun nedenini şu şekilde açıklamaktadır:

“...her öğrenci okuduklarını iyi anlamaları lazım. Latin harflerine geçmemizden amaç Doğunun ak çalmalı hoca-mollaların yok etmek için ya da kolay yol ile edebiyat ve medeniyetimizi oluşturmak, Latin harfleriyle soldan dağa doğru yazarak Latin veya Fransız olmak, ya da medeni

halkları taklit etmek değildir. Bizim amacımız, okuma-yazmayı kolay öğrenerek milli edebiyatımızı, milli medeniyetimizi toplayarak, bu yolla onların teknolojisi gibi teknolojiye sahip olmaktır” (Tınıstanov 1925).

Kırgız edebiyat dilinin oluşumunda önemli katkılarda bulunan Tınıstanov, *Okuu Kitebi* (1924), *Okuu Cazuu Bil* (1927) başta olmak üzere Kırgızlar için elifba niteliğinde kitapları ve Kırgız dilinin sorunları ile ilgili birçok bilimsel makale kaleme almıştır. Ayrıca *Manas Destanı* başta olmak üzere Kırgız folklorunu araştırarak kendisi de şiirler yazmıştır. Onun *Mariyam menen köl boyunda* (1924), *Kasımın ırlar cıynagı* (1925) şiir kitapları yayınlanmıştır (Dcanıbekov 2003: 288; Asanov 2003: 235).

Hayatının sonuna kadar önemli görevlerde bulunan Kasım Tınıstanov, 1937’de “Sosyal-Turan” partisine üye olmakla suçlanarak Sovyetler tarafından tutuklanmıştır ve bir sene sonra öldürülmüştür.

Yukarıda değindiğimiz şahıslar Kırgız Ceditçilerinin sadece bir kaçıdır. 21. Yüzyılın başlarındaki Kırgız aydınlarının birçoğunun cedit mekteplerinden eğitim aldıkları gerçeği bize söz konusu eğitim kurumlarının dönemin aydınlarının yetişmesindeki önemini göstermektedir.

SONUÇ

XIX. asırda Batı dünyasındaki gelişmeler karşısında İslam aleminin geri kalmışlığı ve birçok İslam diyarının sömürü altında bulunması, Müslüman aydınları çözüm arayışına itmiştir. Bu bağlamda XIX. asrın sonlarında Kazan-Tatar bölgesinde ortaya çıkan Ceditçilik hareketinin mensupları, Müslüman toplumların gelişmesinin önce eğitim kurumlarının ve dini düşüncenin yenilenmesinden geçtiğine inanmışlardır. İsmail Gaspıralı’nın geliştirdiği usul-i ceditin uygulamaya konularak başarılı olması, Ceditçilik fikirlerinin yayılmasına hız kazandırdı. Çok geçmeden Türkistan’ın çeşitli yerlerinde açılmaya başlayan cedit okulları, Kırgızlar arasında da büyük itibar görmüştür. Ana dilde eğitim vermesi ve kısa zamanda okuma-yazmayı öğretmesi ve dini derslerin yanı sıra dünyevi dersler de okutulan cedit okulları halk tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Bu bağlamda Kırgızistan’da da cedit mektebi açılmış; Kırgız gençleri arasında mektebe gidenlerin sayısı artmış ve bazıları da Orenburg, Ufa gibi şehirlere gidip eğitim almışlardır.

İlk başlarda cedit okullarının açılmasına izin veren Çarlık yönetimi, eğitimin yaygınlaşmasıyla sömürü altında bulunan halkın milli ve dini

bilincinin uyanacağı ve bunun kendilerinin çıkarlarıyla örtüşmediğini düşünerek okullara şüpheyle yaklaşmaya başlamıştır. Özellikle de 1905’teki I. Rus İhtilali’nde Ceditçilerin muhalefetten yana tavır almasıyla Ceditçiler sıkı takibe maruz kalmışlardır; birçok okulu kapatarak yeni okulların açılmasını engellemiştir. 1916’daki ayaklanma sırasında Kırgızistan’da bulunan cedit mekteplerin birçoğunun faaliyetlerine son verilmiştir.

Kırgızistan’daki cedit okullarından eğitim alanlar kendileri de mektepler açarak halkın aydınlanmasında önemli katkılarda bulunmuşlardır. Ayrıca Kırgız folklorunun bilimsel olarak araştırılmasında ve modern Kırgız dilinin oluşumunda Kırgız Ceditçilerinin rolü göz ardı edilemez.

XX. asrın başlarındaki Kırgız aydınlarından Eşenaalı Arabayev, Kasım Tınıstanov, Osmonaalı Sıdıkov gibi önemli şahsiyetler Kırgızistan’da Ceditçiliğin önde gelen temsilcilerinden olmuşlardır ve Kırgız halkının geleceği için eğitim-öğretim başta olmak üzere hayatın bütün alanları kapsayan sorunlarla uğraşmışlardır.

Bolşevik İhtilalinden sonra bir süreliğine Ceditçiler ile işbirliği yapan Sovyet hükümeti, çok geçmeden Ceditçileri sıkı takibe almaya başlamıştır. Çünkü milli ve dini değerlerin çağın şartlarına uygun bir şekilde tekrar canlandırılması için uğraşan Ceditçilerin amaçları Sovyet ideolojisiyle örtüşmüyordu. Bu bağlamda tarihte “Stalin’in Büyük Terörü” olarak bilinen katliamdan Ceditçiler de payını almıştır. Bu süreç 1937-38 senelerine kadar devam etmiştir. Kırgız aydınlarının çekirdek kadrosunu oluşturan Ceditçilerin neredeyse tamamına yakını totaliter rejimin acımasız siyasetinin kurbanlığı olmuşlardır.

Ne olursa olsun, XX. asrın birinci yarısında yaşayan Kırgız aydınlarının önemli bir kısmının eğitim faaliyetleri başta olmak üzere sosyal, ekonomik, siyasi vs. halkı ilgilendiren hayatın tüm sorunlarıyla ilgili gösterdiği çabalar, aldıkları eğitim sayesinde olduğu bir gerçektir.

Kaynaklar

- Abdırhmanov, T. ve diğerleri (2013). *Eki door insanı Eşenaalı Arabayev*. Bişkek: Maxprint.
- Abdrahmanov, Y. (1991). *1916. Dnevnik. Pisma k Stalinu*. Frunze: Kırgızistan.
- Arabayev, E. (1924). *Kırgız Alipesi*. Taşkent: Orto Asya Memlekettik Basmakanası.
- Asanov, E. (2003). *Kırgız Tarihi. Kısaça ensiklopediya*. Bişkek.

- Aunasova A. M. (2002). *Deyatelnost natsionalnoy intelligentsii Turkestana v pervoy četverti XX veka*, (Basılmamış Akademik Ünvan Tezi). Şimkent.
- Aytbayev, M. T. (1957) *İstoriko-kulturnoye svyazi kirgizskogo i russkogo narodov (po materiyalam İssık-Kulskoy oblasti Kirgizskoy SSR.)* Frunze: İzdatelstvo AN Kirgizskoy SSR.
- Aytmambetov, D. (1961). *Dorevolyutsionniye şkoly v Kirgizii*. Frunze: Kirgiz SSR'in İlimder Akademiyası Yay.
- Bahruşina, S. vd. (1947). *İstoriya narodov Uzbekistana* 2.cilt. Taşkent: UzSSR Fanlar Akademiyası Naşriyoti.
- Bendrikov, K. (1960). *Oçerki po istorii narodnogo obrazovaniya v Turkestane*. Moskva: APN RSFSR.
- Bogdanova, M. (1946). “Kirgizskiye akını XIX i načala XX vv.”, *Literaturno-hudojestvennyi almanah*. Frunze: Kirgızstan Basımevi.
- Çukubayev, A. (1967). *Klassovaya borba i obşestvennaya mısl v Kirgizii (1900-1917)*. Frunze: Kirgızstan Basımevi.
- Dcanıbekov, Ç. (2003). *Kasım Tınstanov. Jizn i Tvoşestvo*. Bişkek: Biyiktik.
- Dcumanaliyev, A. vd. (2009). *Şabdan Baatrdın medresesine 100 cıl*. Bişkek: Uçkun.
- Devlet, Nadir, (1999). *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Gafarov, N. (2013). *Djadidizm v Sredney Azii v kontse XIX-nachale XX vv.* (aftoreferat dissertatsii na soiskanii istoricheskikh nauk). Duşanbe.
- Güngör, E. (2008). *Orta Asya'da Fikri Akımlar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kirgız-Türk Manas Üniversitesi). Bişkek.
- (2014) “Kirgızların İlk Modern Tarihçisi Osmonaalı Sıdıkuulu”. I. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu. Niğde. https://www.academia.edu/6352137/Kirgızların_ilk_tarihçisi_Sıdıkuulu
- Kubatova, A. (2012). *Kirgızistandagı cadıdçılık kıymılı (1900-1916)*. Bişkek: Maksat
- Kurmanov, Z. (2005). *Natsionalniye intelligentsiya 20-30 godov; vklad vozrojdenie gosudarstvennosti kirgizskogo naroda i borbu s totalitarno-avtoritarnım rejimom*. Bişkek.
- Maraş, İbrahim, (2002). *Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1850-1917)*. İstanbul: Ötüken.
- Nalıvkin, V. (1900). “Çto dayot sredneaziatskaya musulmanskaya şkola v obrazovatelnom i vospitatelnom otnoşeniyah?” *Turkestanskiy literaturnıy sbornik v polzu prokajennih*. Sankt Peterburg.
- Ostroumov, N. (1906). “Musulmanskiye maktabı i russko-tuzemniye şkolı v Turkestanskom kraye”, *Jurnal Ministerstva Narodnago Prosvetşeniya*. Sankt-Peterburg: Senatskaya Tipografiya.

- Özervarlı, M. S. (1998). *Kelâm'da Yenilik Arayışları*, İstanbul: İSAM Yay.
- Palen, K. (1909), *Otçet o revizii Turkestanskogo Kraya*, Sankt-Peterburg: Senatskaya Tipografiya.
- Riskulov, T. (1984) *İzbrannıye Trudi*. Alma-Ata: Kazahstan.
- Sıdıkov, O. (1914). *Tarih Kırgız Şadmaniya*. Ufa: Şark Matbaası.
- Tınıstanov, K. (1925). "Latın tamgalarını emne üçün alabız?", *Erkin Too* gazetesi.
- Vahidov, H. (1979). *Prosvetitel'skaya ideologiya v Turkestane*. Taşkent: Uzbekistan.